

Alisher Navoiy nomidagi
Toshkent davlat o'zbek tili
va adabiyoti universiteti

TASHENEV
UNIVERSITY

“Alisher Navoiy va XXI asr”

10-ULUSLARARO KONFERANSI

Toshkent-Shimkent, 2025-yil 6-fevral

“Әлішер Науаи және XXI ғасыр”

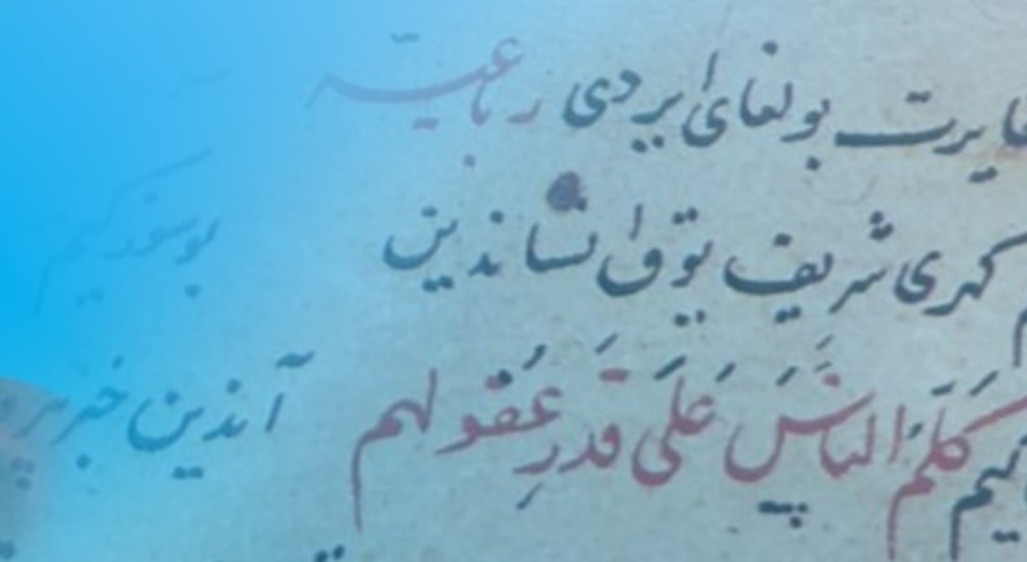
10- ХАЛЫҚАРАЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯ

Ташкент-Шымкент, 6 ақпан 2025 жыл

“Alisher Navo'i and the 21st century”

10th INTERNATIONAL CONFERENCE

Tashkent-Shymkent, February 6, 2025

**Alisher Navoiy nomidagi
Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti
Qozog'iston Respublikasi Jumabek
Tashenev nomli universitet**

«ALISHER NAVOIY VA XXI ASR»

**mavzusidagi 10-uluslararo konferansi
materiallari**

2025-yil 6-fevral

Toshkent – Chimkent – 2025

UO'K: 821.161.1=512.133

KBK: 83.3 (50')

A 51

Mas'ul muharrirlar:

Shuhrat SIROJIDDINOV,

filologiya fanlari doktori, akademik
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili
va adabiyoti universiteti rektori

Kanat BAYBOLOV,

Jumabek Axmetuli Tashenev nomli universitet rektori,
texnika fanlari doktori, professor

Tahrir hay'ati:

Boqijon To'xliyev (O'zbekiston), Nurboy Jabborov (O'zbekiston), Parida Bayneeva (Qozog'iston), Kemal Yavuz Ataman (Turkiya), Yashar Qosim (Ozarbayjon), Islam Jemeney (Qozog'iston), Farhod Rahimiy (Eron), Sholpan Arzimbetova (Qozog'iston), Karomat Mullaxo'jayeva (O'zbekiston), Janna Botabaeva (Qozog'iston), Baxtiyor Fayzullayev (Tojikiston), Dilnavoz Yusupova (O'zbekiston), Nozliya Normurodova (O'zbekiston), Shahlo Naraliyeva (Qozog'iston), Ilyos Ismoilov (O'zbekiston), Azizullah Aral (Afg'oniston), Orzigul Hamroyeva (O'zbekiston), Ozoda Tojiboyeva (O'zbekiston)

Ushbu to'plamda "Alisher Navoiy va XXI asr" mavzusidagi 10-uluslararo konferansi materiallari jamlangan. To'plamda Alisher Navoiy adabiy-ilmiy merosining mumtoz adabiyotimizdagi o'rni va bugungi kun uchun ahamiyati, shuningdek, shoir ijodiga bog'liq holda matnshunoslik va tilshunoslik muammolariga doir ilmiy maqolalar o'rin olgan. Navoiyshunoslikning bugungi holati va istiqboli borasida muayyan tasavvur berishi uning ahamiyatini belgilaydigan omillardan biridir. Kitob filolog mutaxassislar, ilmiy tadqiqotchilar, magistrantlar va bakalavr talabalari hamda keng o'quvchilar ommasiga mo'ljallangan.

Mualliflar qarashi va asarlar nomlaridagi imlo tahririyat nuqtayi nazaridan farqlanishi mumkin.

**Әлішер Науаи атындағы Ташкент
мемлекеттік өзбек тілі мен әдебиеті университеті**

**Қазақстан Республикасы Жұмабек
Тәшенев атындағы университет**

«ӘЛІШЕР НАУАИ ЖӘНЕ XXI ҒАСЫР»

**тақырыбындағы 10-халықаралық
конференция материалдары**

2025 жыл 6 ақпан

Ташкент – Шымкент – 2025

ӘЛІШЕР НАУАИ

Ислам Жеменей

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Қазақстан, Алматы қ.)

Филология ғылымдарының докторы, профессор

jemeneyislam@yahoo.com

10.52773/tsuull.conf.navoiy.2025/WOIJ4347

(1441-1513)

Түркі халқының ұлы ойшылы Әлішер Науаи (Низамеддин Мір Әлішер) әлем әдебиетіне, мәдениетіне үлкен үлес қосқан, адамдардың бақытты болуы жолында, халық тыныштығы, елдің тазалығы үшін күрескен ғалым және мемлекет қайраткері. Науаи 1441 жылы 9 ақпанда һират (қазіргі Ауғанстанның батысында Иран шекарасына жақын маңда орналасқан қала) қаласында дүниеге келген. Атасы сол кездегі Темір әулеттері сарайында қызмет етеді. Әлішерді 4-5 жас шамасында мектепке оқуға береді, 10-12 жасында өлеңдер жаза бастайды. 15 жасында болашақ тақ иесі Үсейін Байқарамен (1397-1433) бірге Әбілқасым Бабыр (1422-1457) сарайында қызмет атқарады. Балалық шағынан бірге өскен досы Үсейін Байқара таққа отырғанда, оның сарайында алғашқы ережелер, бұйрық дайындаушы, соңынан ақын болып қызмет атқарады. Сарайда қызмет еткенде халықтың тыныштығын, тазалығын сақтау үшін көп еңбек еткен, ғылым адамдарына етене жақын болып, көмектесіп жүрген істерімен танылады. Қоғам қайраткері ретінде өз халқына қызмет етуі, қолұшын беруі, қамқоршы болуы, пайдалы жұмыстар атқаруға тиіс деп санаған ұлы ойшыл өзінің де жазып қалдырған дүниелері мол.

Науаи жастардың ғылымды, өнерді иеленуі, ең жақсы адамгершілік қасиеттері болуын үміт етіп, көп насихаттар берген. Тәрбие арқылы баланы кәмелеттік жасқа жеткізу мүмкін деп санап, бала әлі ненің жақсы, ненің жаман екендігінің байыбына бармайды, осы сәтте сан түрлі жаман әдеттерге бой ұрып кетуі мүмкін деп көрсетеді. Сондықтан баланың жас кезіндегі тәрбиесіне ерекше назар аударылуы тиіс дейді. Адам басқалармен қарым-қатынас барысында олардың арасында рухани, ағартушылық жолы қалыптасады, мұнда тәрбие басты құрал деп түсіндіреді. Тәрбие арқылы болашақ жас ұрпақ ұлтшыл, білімді, ең жақсы қасиеттерге ие адам болып кемелденеді.

Әдептілік адамды әсемдеп тұрады, әдепті адам қош көңіл, ашық жүзді болып, оған екіжүзділік, тәкаппарлық жат нәрсе екендігіне сендіреді. Кім әдепті болса, ол үнемі құрметті әрі өзі ізетті болатынын айтады. Ата-ананы, бауырларды, достарды құрмет ету әрбір әдепті адамның міндетті әрекеті болуы тиіс. Жағымды сөйлеу – кез келген адам үшін жақсы қасиет. Жаман мінез-құлық тек өзіне ғана емес, өзге жұртқа да зиянды болады. Адамдарды қанағатшылдыққа, жомарттыққа, шыншыл болуға, татулыққа, бір-біріне көмектесуге шақырады.

Науаи мемлекеттік қызмет атқарған кезде үнемі халықтың тыныштығын ойлайды. Ол 1487-1489 жылдары Каспий теңізі және түрікмен далаларына жақын орналасқан Астрабад қаласында (қазіргі Иран Ислам Республикасының солтүстігі, Гүлстан провинциясының орталық қаласы, Горган деп аталады) әкім болады. Ол халықтың тұрмысын жақсарту үшін бар күшін жұмсап, кез келген

жұмыстың басы-қасында болатын, өз қаржысынан сарайлар, өткелдер, қабірлерге күмбездер, мешіттер, мектеп, медреселер, монша, емханалар салдырған. Жетім-жесірлерге, тұрмысы нашар адамдарға, ғалымдарға, тарихшыларға, акындар мен мүсіншілерге қамқорлық танытып, қолдау көрсетіп жүрген. Науаи 1501 жылы 3 қаңтарда қайтыс болады.

XV ғасырда Хорасанның астанасы Герат қаласы білім мен ғылымның, әдебиет пен мәдениеттің ордасы болды. Сол кезеңде Хорасанды билеуші Шаһрохтың өзі де әдебиет пен мәдениетті жанындай сүйді. Ол Герат қаласына көптеген әйгілі тарихшылар мен әдебиеттанушыларды, жағрафиятанушылар мен суретшілерді тартты. Сол кезде қаланың басты құндылықтарының бірі Герат кітапханасы еді. Мұнда ғалымдардың жетекшілігімен көшірмемен айналысатын каллиграфтар, кітап қаттаушылар, мүсінші-суретшілер еңбек етті. Сонымен қатар сирек қолжазбалар мәтіні жинақталып, олардың көшірмелері жасалды. Бұл кітапханада әлемге әйгілі Фирдаусидің «Шаһнама» шығармасының мәтіні дайындалды.

Шаһрох Қытай және Үндістанмен сауда-саттық, мәдени қарым-қатынасты нығайту мақсатында елшілік-саяхаттарын ұйымдастырды. Осы елшіліктің делегация құрамында ежелгі Қытай мемлекетінің мәдени өмірін сипаттап, насихаттай білген суретші Әлішер Науаидың әкесі Ғияседдин де болды. Қаланың дәл ортасында үлкен базар алаңы орналасқан. Онда Үндістан, Қытай, Араб, Ресей елдерінен келген көпестер сауда-саттықпен айналысты. Шаһрох Герат қаласын барынша Самарқан дәрежесіне жеткізуді көздеді. XV ғасырдың 2-жартысында Шаһрох Герат қаласын Шығыс елінің ең басты мәдени орталықтарының біріне айналдыруда бар күш-жігерін жұмсады. Болашақ ақын дүниеге келген өлке жайында Зәһиреддин Мұхаммед Бабыр өз еңбегінде: «Әлемде Гератқа тең келер мекен жоқ», – деп баға бергені де бекер болмас. Дегенмен Бабырдың сол заманда берген жоғары бағасы қазіргі заманда өз мәресінен әлдеқайда төмендеп, Гераттың артқа шегінгені әрбір білгеннің жүрегіне өкінішті сезімді ұялатып келе жатыр.

Әлішер Науаидың ата-анасы болашақта Хорасанды өз билігіне алатын Сұлтан Үсейін Байқарамен отбасылық қарым-қатынаста болғанын айттық. 1447 жылы Шаһрох қайтыс болғаннан кейін, тақталастық, дау-жанжал ушыға түседі. Герат қаласы көп жылдар бойы Әмір Темір әулеттерінің ошағына айналады. Соның салдарынан акынның отбасы мүшелері туған жерін тастап, тағдыр тәлкегіне ұшырайды. Гераттан Тафт қаласына қоныс аударуға тура келеді. Бұл жағдай Шаһрохтың немересі Әбілқасым Бабыр 1452 жылы Герат тағына отырғанша созылады. Бабыр билікті қолына алған соң, Әлішердің әкесі Ғияседдинді Сәбзеварға әкім етіп тағайындайды. Бірақ арада көп уақыт өтпей Ғияседдин дүниеден озады. Ол кезде Әлішер 12 жас шамасында болатын. Әбілқасым Бабыр Әлішер мен оның замандас құрдасы Үсейін Байқараны мектепке беріп, өз қамқорлығына алады. 1456 жылы өзімен бірге екеуін де Мәшһәд қаласына алып кетеді. Сол қалада кішкентай Әлішер «Зафарнама» шығармасының авторы Шәһрәфәддин Әли Йәздимен танысу бақытына ие болады. Осы кездесу сәтін ол келешекте жазған «Ойшылдардың бас қосуы» атты шығармасында бейнелейді. Ер жеткен Үсейін Байқара әскери жолды таңдаса, ал жас Әлішер ақындық жолды таңдап, шығармашылық жолға түседі.

Тарихшы Ғияседдин Хандемирдің (Науаи тәрбиесін алған) «Қайырымды қасиеттер кітаптары» атты еңбегінің дереккөзіне сүйенсек: «Науаи мектепке 4 жастан бастап барады. Ол кішкентайынан дарындылығымен, ерекше қабілеттілігімен көзге түседі. Ол 15 жасында «Науаи» лақап атымен (аудармасы «әуенді», «сазды») танымал ақындардың біріне айналады. Ол түркі, парсы тілдерінде ғажап өлеңдер жаза бастайды. Әлішер отбасы әдебиетті өте терең бағалайды. Ал поэзияға қадам басуына алғаш ұстаздық етіп, жол көрсеткен туысқан ағасы Әбу Саид да өлеңдерін «Кабули» лақап атымен жарыққа шығарады. Ал оның туған ағасы Мухаммед Әли жақсы сазгер әрі танымал каллиграф бола тура, «Ғариби» лақап есімімен қалын жұртшылықты ақындық өнерімен таңғалдырады. Бір сөзбен айтқанда, Әлішер көріп өскен ақындар мектебі осал болған жоқ. Әлішер мектепте оқып жүріп Фариддедин Аттардың «Кұстардың ойлау жолдары» (Мәнтек әт-тейр) атты поэмаға қатты қызығушылығын білдіреді. Соның әсерінен бала дәруіш болғысы келеді. Сезіктенген ата-анасы оның бұл арманын құптамай, кітапты жасырып коюға мәжбүр болады, бірақ ол кезде бала Әлішер поэманы түгелдей жаттап алған еді. Болашақта Әлішер осы поэманы негізге ала отырып «Кұстар тілі» атты поэмасын жазады. Ақын өз білімін Герат, Сәбзевар, Мәшһәд қалаларында жалғастырады. Мәшһәдта ол кейбір әйгілі ақындармен танысады, мәселен, Камал Торбати, Дәруіш Мәнсүр, т.б. Ол 1464 жылы Мәшһәдтан туған жері Гератқа оралады, бірақ көп уақыт өтпей, туған өлкесінен кетуге мәжбүр болады. Оның себебін тарихшы ғалым Е.Э.Бертельс «Сол кездегі Герат қаласын билеуші, жас ақынды қаладан ауылға қуып жіберген» деген де пікір айтады.

Жас ақын 1467 жылы атағы кеңге танымал Самарқан медресесіне келеді. Бұл жерден ол нағыз білім және ғылыммен сусындаған ғалымдармен танысып, олардан көп нәрсе үйренеді. Әлішер Самарқаннан танымал екі жақтаушысын табады: бірі – Әбу-Саид Герат сұлтанның жездесі – Дәруіш Мұхаммед-Тархан, ендігісі – Самарқан хәкімі Аһмет-Қажыбек. Осы кісілердің көмегімен ол араб тілі мен заң саласының маманы Абуллайсы Фазлаллаһтың медресесіне жұмысқа тұрады. Ол аталған медреседе атақты заңтанушы Мұхаммед Бәдәхшимен танысып, дос болады. Ал Абуллайсының өзі Науаиды қатты жақын тартып, оны өзінің ұлындай қабылдайды. Бірақ соған қарамастан, Әлішердің Самарқандағы өмірі айтарлықтай оңай бола қойған жоқ. Бірде ол өзінің естелігінде, қыс мезгілінде жылы су тапшы болып, ал оны моншадан сатып алуға ақшасының болмай қалған сәттерін есіне алады. Әлішер осы қиын-қыстау кезеңді кейіннен өзінің «Әбіржіген тақуалар» атты поэмасының 11-тарауында айтып кетеді.

Самарқанда ол Әли Шаши мен Жүсіп Бади (Әндіжан қаласынан келген) есімді ақындармен жақын қарым-қатынаста болады. 1469 жылы ақынның досы Сұлтан Үсейін Байқара Гератты жаулап алып, билік басына келеді. Ол Әлішердің өз Отанына оралуына себеп болады. 1469 жылдың 14 сәуір мереке қарсаңында Науаи сұлтанның құрметіне орай «Һилалия» (ауд. Айдың жаңаруы) касидасын тарту етеді. Әлішер қарапайым халық арасында өмір бойы армандаған әділеттілік пен бейбітшілік орнату мақсатында Үсейін Байқараның мемлекеттік қызметіне алуына байланысты ұсынысын қабылдайды. Ол өзінің бойындағы бүкіл талантын халық игілігіне жұмсауға бел буады. Ол осы беделінің арқасында көптен армандаған қайырымдылық жұмыстарын атқаруға мүмкіндік алады.

1469 жылдың күзінде Үсейін Байқараға қарсы Ядгар Мұхаммед патша көтеріліс ашады, Сұлтанның ұрыста жүрген уақытын пайдаланып, Герат ақсүйектері Хатиф пен Бахтияр қарапайым тұрғындардың салықтарын көбейтіп, нәтижесі халық наразылығын тудырып, олардың көтеріліске шығуын мәжбүрлейді. Патша бұл істің мән-жайын анықтауды Науаиға тапсырады. Ақырында ақын қылмыскерлерді анықтап, тиісті жазаларын береді. Ақын халықтың шексіз алғысына бөленеді.

1473 жылы Әлішер Науаиға уәзірлік қызметі тапсырылып «Өмір» деген шен беріледі. Наузи Хорасанды мәдениетті, өркениетті мемлекеттердің қатарында көргісі келеді. Әлішердің кезінде Герат қаласы жаңа құрылыстармен толыға түседі, мәселен, ғалымдар мен ақындарға арнайы ауруханалар, мектептер, қонақүйлер, мешіттер, кітапханалар мен жатақханалар салдырады. Бұл құрылыстар ақынның жеке қаражатынан тұрғызылды.

Науаи әрқашан мұқтаж жандарға көмектесуді мақсат етті. Ол кейде Герат тұрғындарының патша қазынасына беретін салықтарын өз қалтасынан төледі. Науаи тұрғызған ханкаһ пен медреселерде ғалымдар мен ақындар тұрды. Ол жерде шығармашылық адамға барлық жағдай жасалынды. Мәселен, осында тұрып тарихшы Мирханд «Жайнаған бағы» атты еңбегін жазып бітірді. Әлішер өзінің жекеменшігіндегі жері мен сауда орындарынан түскен табысты аталған құрылыстармен қоса, мемлекет әскерін қамтамасыз ету жолына сарп етті. Ал өзі бір адамға жетерлік азық пен киімді қанағат тұтты. Ақын осы жайында 1481 жылы аяқтаған «Арнау» атты шығармасында жазды. Ол ғалымдар мен ақындарға жағдай жасай отырып, өзі де шығармашылықпен айналысады. Ол ғажап лирикалық туындылармен бірге бірнеше әдеби еңбектер, лингвистика (тілтаным) саласында бірқатар трактаттар жазды. Жәми ұстазының әсерінің арқасында ақын шығармашылығының биік шыңы ретінде «Хамса» («бес», яғни «бес дастан» деген мағынаны білдіреді) атты туындысын дүниеге әкеледі.

Бұл екеуінің достық қарым-қатынасының тарихы адамды ерекше сүйсіндіреді. Әбдірахман Жәми (1414-1492) ұлы ақын, ғалым, ойшыл ретінде күллі Шығыс мұсылман қауымына танылды. Ал Әлішер Науаи оның шәкірті, әрі досы болу бақытына ие болды. Олар үшін әрбір кездесу мән-мағынаға толы болды. Кейіннен ақын ұстазы Жәмиден алған әсерін соның рухына тарту еткен «Сүйініштер бестігі» кітабында жазады.

Әлішердің ағартушылық-рухани саясаты ақсүйектердің наразылығын тудырды. Ол «Хамса» атты еңбегінде азғындық пен ұрлықтың саясатын сынады, бұл әрине сұлтанға жағымпазданып жүрген бектердің намыстарына тиді. Нәтижесінде Сұлтан Үсейін Науаиды жырақтағы Астрабад еліне жер аударды. Ақын туған елін, достарын, әсіресе ұстазы Жәмиді сағынып қатты қайғырады. Бұл жағдай ұзақ жылдарға созылады. Бірде Науаи өз еркімен келуге де бел байлайды, бірақ сұлтан бұл ойын құптамайды. Соңында өзінің туған еліне оралып, сол жерде өмірінің соңына дейін болады. Аталған кезең ақын өмірінде ең қиын-қыстау кезеңдердің бірі болды. 1492 жылы 9 қарашада ұстазы әрі досы Жәми дүниеден озды. Көре алмаған дұшпандары сұлтанды үнемі Науаиға қарсы қоюға, жазықсыз жәбірлеуге тырысып бақты. Бірақ ақын ешнәрсеге қарамастан соңғы күшін халықтың жағдайын жақсартуға арнайды. Науаи осы жылдары өмірлік тәжірбиесінің өзіндік айнасы ретінде өскелең рухты «Сүйікті жүректер» атты кітабын жарыққа шығарады.

Өмірінің соңында ақын өмірдің мағынасын бұл әділеттілік пен бейбітшілік жолындағы күрес деген тәмсілмен жұбатады. Бұл ой оның романтикалық поэмасының пафосы ретінде «Құстардың тілі» атты еңбегінде көрініс табады. 1501 жылдың 3 қаңтар күні Әлішер Науаи дүниеден озды. Оны күллі Герат халқы болып соңғы сапарға шығарып салды. Заһиреддин Бабыр «Бабырнама» атты еңбегінде: «Әлішербек ешкімге ұқсамайтын ерекше жан еді. Өлендерді түрік тілінде сөйлеткендей, ол сияқты ешкім әдемі сөйлете алған жоқ... Ол өз өмірін жар сүймей, ұл-қыз сүймей өткізсе де, жалғыздықтың жүгін арқалай отырып, өмірін мән-мағынаға толтыра білген жандардың бірі» деп баға берген.

Науаи лирикасы. Әлішер Науаи шығармашылықпен өте ерте айналыса бастады. Ол бастапқы кезде өзінің өлеңдерін екі диуанға жинады (өлеңдер жинағын): «Ғажап бастама» және «Сирек бітетін істер». Ал өмірінің соңына қарай осы диуанға енген барлық өлеңдерімен бірге кейіннен жазған өлеңдері қосылып «Сырлар қазынасы» атты жинақ жарық көрді. Ол төрт диуаннан тұрды. Әрбір өлең өз кезеңіне сәйкес қамтылып жазылды. Біріншісі – «Ертегідей балалық шақ», екіншісі – «Жастық шақтың даралығы», үшіншісі – «Орта жастың таңғажайыптары», төртіншісі – «Қарттықтың пайдалы кеңестері» атты еңбектері еді. Осыған ұқсас өлеңдер жинағы басқа да көптеген шығыс ақындарымен қоса, Науаидың ұстазы әрі досы Әбдірахман Жәмиде де кездеседі.

Әлішер Науаидың өлеңдер жинағында Шығыс лирикалық поэзиясының барлық жанрлары кездеседі: ғазал, рубай, туюк, қасида, фәрд, кита, сағи-нама, мұстазад, мұхаммастар, т.б. Науаи лирикасында парсы мен көне түркі поэзиясының ең соңғы үлгілері пайдаланылды. Науаи өз тарапынан байланыстыра алмай жүрген ескі мен жаңаны, сюжеттілікте, образдарда, мазмұндарда және батыл да ғажап айтылған метафораларда шебер қолдана білді. Ақын ғазалдары жасандылықтан аулақ, керісінше жаңашылдыққа толы болды.

Әлішер Науаидың кейбір ғазалдары белгілі бір мазмұнға құрылған, яғни бәйіттермен, ойдың кезекпен дамуымен, композициялық қорытындылардың байланысуымен ерекшеленеді. Шығарма әдеттегідей махаббат тақырыбымен қатар, достық, табиғат, поэзия, қоғам, адам мен оның міндеттері туралы философиялық ойлармен көмкерілген. Сонымен бірге Науаи ғазалдарында қоғамның кері тұстарын, яғни дінбасылардың екіжүзділігін, феодалдардың қатыгездігі мен ашкөздігін, билік басындағылардың халықтың мұн-мұқтажын ойламауын астарлы түрде шебер әшкерелеп жазады.

Науаи ғазалдары әдеттегі махаббат тақырыбына арнала отырып, оқырманың сезімді білдірудегі шынайылығымен, психологиялық тереңдігімен сүйсіндірсе, ал кейде батыл теңеу мен метафоралардың тентек боямаларымен суреттей түседі. Ақын махаббаты адамды рухани өсіретін, жаны мен ойларын ізгілікке жетелейтін сезім деген түсінік береді. Махаббат асқақтаған қуаныш пен қайғы-мұңға толы уайымды қатар сыйлайтыны белгілі, ал ол өмірдегі адам жанының бастапқы дамуы үшін аса қажет. Науаи поэзиясы терең мазмұнымен, ойды белгілі формамен жеткізу шеберлігімен ерекшеленеді. Кейде ақын өлеңдері терең идеяларды ықшамдап беру үшін, нақыл сөздерге көбірек сүйенеді.

Науаи лирикасы – рухани әлемнің өзіндік күмбезі іспеттес. Ақын қарапайымдылықты, білім мен ілімге деген құштарлықты, үнемі халықпен бірге болуды дәріптейді. Ол адамдарды рухани жағынан өз-өзін үнемі жетілдіру керектігін және адами қасиеттердің биік шыңына жету тек өз қолдарында екенін жеткізгісі келді. Өтірік сөйлеу, сараңдық, жауыздықты бетке басты. Науаи лирикасы махаббаттың ғана әнұраны емес, ол ақылды, әділетті, мейірімді адамның әнұраны, жалпы өмірдің әнұраны деп қабылдау керек.

Ақынның лирикалық мұрасы түркі тектес поэзияның дамуына үлкен үлесін қосты. Науаи өзінің бүкіл саналы ғұмырында лириканы жанр ретінде дамытуға және тәжірбие жүзінде ана тілін поэтикалық жағынан сөйлетуге және оған барлық мүмкіндіктердің бар екенін делелдеуге, көне түркінің әдеби тілін классикалық дережеге жеткізуге бар күш-жігерін сарп еткен ғалымдарымыздың бірі.

Әлішер Науаидың «Хамсасы» «Хамса» («Бестік») – Науаидың ең басты поэтикалық еңбегі. «Хамса» сөзі «бес» деген мағынаны, яғни «бес дастан» деген ұғымды білдіреді. «Хамса» жанры XII ғасырда пайда болған, оның негізін салушы – Әзірбайжан ақыны Низами Гәнжауи (1141-1209). Ақын жеке көркемдік бірлікте жазылған бес поэманы біртұтас бір шығармаға біріктірді. Олар: «Сырлар қазынасы», «Қысырау мен Шырын», «Ләйлі мен Мәжнүн», «Жеті ару», «Ескендірнама».

Поэмалар оқиғалар желісі жағынан әртүрлі болғанымен, идеялық жағынан біртұтастанып кеткен. Низами «Хамсасындағы» барлық поэмалар гуманизм, ағартушылық, халықтық идеясымен сусындаған қарапайым адамдардың игілігіне бағытталған. Низами «Хамсаны» тудыруда дәстүрдің негізін еңгізді: бірінші поэма – рухани-дидактикалық, екінші, үшінші, төртінші поэмалар – ғашықтық-романтикалық, ал бесіншісі – Ескендір Зұлқарнайынның өмірбаянына арналды.

Низамидің алғашқы ізбасары Үндістан тұрғыны, ақын Әмір Хұсрау Деһлеуи (1253-1326) болды. Ол «Хамсаны» Алаеддин Мұхаммед шаһтың тапсырмасы бойынша жазды. Мұнда поэмалардың қоғамдық мағынасы біраз жұмсартылып айтылған.

Низами мен Әмір Хусраудың ізімен «Хамсаны» Гераттық ақын Әбдірахман Жәми де жазады. Жәми «Бестікті» дамытып, «Жетеуге» апарады, жеті поэма «Жеті кек» («һафт аурәнг») деп аталды. Ол бір дидактикалық поэманың орнына үш поэма туғызады: «Алтын шынжыр», «Рақымдылар дарыны», «Тақуалардың тәспілері», сонымен қатар «Ләйлі мен Мәжнүн», «Салман мен Абсал», «Жүсіп пен Зылиха», ал жетінші поэма «Ескендірдің даналық кітабы» деп аталады. Жәми поэмалары тәрбиелік мәні зор дидактикалығымен, өнегелігімен ерекшелінеді.

Жәмиден алған әсердің негізінде Әлішер Науаи өз «Хамсасын» тудырады. Ақын кітабында өзінің суреткер, ойшыл, саясаткер ретінде өмірлік және шығармашылық тәжірбиесін айтады. Өз дәуірінің тұрмыс хәлі мен халықтардың әдет ғұрпы, дін, ахлақ мәселесі, ақынның көзқарасы тұрғысынан берілген. Бұл шығармаларының ерекшелігі оқырманның дүниені шынайы қабылдауына, дүниелік дәмін сезінуге насихаттады. Науаи алдыңғы ізбасарлардың шеберханасымен сусындай отырып, өзінің шығармаларын өмір мен оның сансыз сұрақтарына жауап берерлік дәрежеде жазуға тырысты. Ғасырлар бойы оқырмандар арасында «Бестікке» деген қызығушылық күн сайын арта түсті, сол

себепті Науаи барлық назарын осы қиын жанрға арнады. Ақын оның тәрбиелік, эстетикалық, рухани мағынасын терең түсіне отырып, түркі тілдес оқырмандардың талаптарының өсуіне байланысты өзінің кітабын ана тілінде, яғни түрік тілінде жазуды ұйғарды.

Әлішер Науаи «Бестікті» тез жазып бітіреді. Аталған ғажап туындыға бар-жоғы екі жыл (1483-1485) уақыт кетеді. Олар: «Тақуалардың зор сүйініші», «Фархат пен Шырын», «Ләйлі мен Мәжнүн», «Жеті ғарыш әлемі», «Ескендір бөгеті». Науаи «Хамсасының» қолжазбаларымен қатар ақын өмір сүрген уақыттағы шығармаларының нұсқалары да бізге жеткен.

Науаи түпнұсқасынан көшіріп алынған құнды тізімде бірінші поэмасының мерзімі 1483 жыл деп қойылған, ол Ташкент қаласындағы АН ӨзССР шығыстану институтында әлі күнге дейін (№5018) сақталынып тұр. Жалпы Науаидің шығармаларының саны 370-ке жуық делінеді. Науаидің екі басты артықшылығы болды: бірі – Науаи түркі халқын беріле сүйгені. Түркінің тілін, мәдениетін тіпті барлық болмыс-бітімін сүйгенін оның өмірі мен шығармашылығынан аңғаруға болады. Сол үшін Әлішер Науаи түркілердің ұлттық санасының оянуына өлшеусіз үлес қосты. Ол ұлттық сананың оянуына оның ұлттық тілі ірге қалайтынына сенетін. Сол үшін түркі тілін парсы тілінің ықпалынан шығаруды маңызды деп есептейтін. Түркілердің ұлттық намысын биік қою үшін де түркі тілі парсы тілінен жоғары екенін үнемі тілте тиек еткен. Соның бір айғағы «Сөздердің соты түркі-парсы екі тілдің салыстыруында» атты еңбегі болып табылады.

Науаидің шығармаларының басым бөлігі түркі тілінде жазылды. Парсы тілінде бір-ақ қана диуаны бар. Түркі-парсы тілдерінде жырлай білгені үшін оған «қос тіл иесі» деген ат қойған. Түркі лақабы «Науаи» болса, парсы лақап есімі «Фани-фәнаи» болған. Екінші артықшылығы ол адамзатты сүйді. Сол үшін адамзатқа игілік жасау жолында сөйлеген болса, сөздерін қағазға түсірді. Жазғандарын іске асырып жүрді. Ол қоғамды, адамдарды, әсіресе басшыларды жақсы болуға шақыра отырып, өзі де таза, тақуа жолды таңдады. Пірі Жәми сияқты қарапайым тіршілікті таңдады. Барлық дарын мен қабілетін жақсы істерге жұмсады. Мешіт, медресе, су құбырлар, жолдар мен ғимараттар салғызды. Жамандар мен күншілдердің ғайбатына, қулығына, қастық пен жауыздығына мойымай өмірін тек қана жақсы ой, жақсы істермен өткізді.

Әлішер Науаидің насихаттарынан мысалдар: Білім мен данышпандық – адамның көркі. Қанағат бұлақ суы сияқты алғанмен, таусылмайды. Сабыр – ащы, бірақ пайда береді, қатты, бірақ зиянды жоғалтады. Кеңпейілділік – адамгершілік бағының жемісті терегі, ал ол теректің шырын жемісі – адамгершілік өлкесінің толқын дариясы, сол дариянын асыл жауһары.

«Хамса» дастандарының қысқаша мазмұны сұрақ-жауап ретінде берілсін: «Тақуалардың зор сүйініші»

Әлішер Науаи «Хамсасының» бірінші поэмасы 9 бөлімді кіріспеден, 20 бөлімді сұхбат (макулат) және эпилогтардан тұрады. Ақын қоғамдық өмірдегі рухани тазалық, дін, философия мәселелерін қозғайды. Әрбір бөлім нақыл сөздермен көмкерілген.

«Тақуалардың зор сүйініші» – қатыгездік пен зұлымдықтың әшкереленіп, әділеттілік пен мейірімділікті ұлықтауға құралған пафос негізіндегі философиялық поэма. Науаи мейірімділікті әділеттілік, бостандық, махаббат,

достық, сенімділік, шынайылық, пәктік заңдылығының аясында қарастырады. Поэмада зорлық-зомбылық ұлы зұлымдықтың бірі ретінде сыналады. Ақын гуманист ретінде қоғамдық кедейшілікке, өзара тартысқа, қанаушылыққа қарсылығын білдіріп, өзінің халыққа деген сүйіспеншілігін адамзаттың ең жоғарғы ақыл деңгейімен жеткізеді. Маңдай алды көркем қалыпта, нақты әрі шынайы образдар жүйесі арқылы Науаи өз заманының зардаптары мен кеселдерін ашып көрсетеді. Ол билік басындағы бейберекетсіздік пен дін басындағылардың екіжүзділігін, байлардың сараңдығы мен ашкөздігін, оларға жағымпазданғандардың арам пиғылы мен өтірікке бейімділігін ойсырата сынайды.

«Тақуалардың зор сүйініші» зұлымдықты әшкерелей отырып, Науаи өз түсінігіндегі идеал адамның келбетін жасайды. Ол адамды рухани өсіретін достық, сенімділік, еркіндік, қайырымдылықты ұлықтайды. Өлеңнің әрбір жолы әдемілігі мен шынайылығы арқылы адам жүрегін жаулап алады.

Науаи поэмада сол дәуірдің тірі суретін көрсетеді. Науаи халықтың игілігі үшін әділетсіздікке, зұлымдыққа қарсы шығады. Оқырманын халыққа, қарапайым адамдарға қызмет ету әрбір перзент парызы екенін айтады. Ақын Сұлтан Үсейінді қоршаған кейбір зұлым адамдардың іс-әрекеттеріне қарны ашады. «Хамсадағы» бірінші поэмада ол барлық қайырымдылық әрекеттері мен жоспарларын ең басты адамдарға қызмет ету парыз екенін барынша шынайылықпен бейнелейді. Ол көтерген мәселелер осы күнге дейін өз құндылығын жойған жоқ. Поэманың толық бір тарауы ағартушылыққа, мейірімділікке, қайырымдылыққа, адам өмірінің мәні мен бағытына арналған. Науаи әрбір айтқан теориялық сөздерін астарлы тәмсілдермен көркемдейді. Мәселен, Һатәм Таи, бұлдырық құс, имам Фәхр-и Рази, Аюп халифасы, Ескендір қалдырған өсиет жайында әңгімелерде ақын астарлы һәмашық түрде замандастарына барынша жеткізуге тырысады. Осы еңбекті жазу барысында барлық мақтау мен мадақты бір жаратушы Аллаға айта отырып, өз мақсаты мен міндетіне қол жеткізеді.

«Фархад пен Шырын»

Ақын «Хамсасының» екінші бөлімі «Фархад пен Шырын» деп аталады. Мұнда ақын алғашқы бөлімдегі теорияны іс жүзіне асырады, яғни шығармадағы басты қаһарманды сомдай отырып, мінсіз идеал тұлғаның нақты образын жасайды. Әлішер «Тақуалардың зор сүйінішінде» сомдаған идеал адамның портретін Фархадтың бойынан көрсетеді. Фархад образында оның білімге, шығармашылыққа деген құштарлығы мен халық үшін жасаған қайырымды істері нақты бейнеленеді. Фархад ақын қиялындағы кейіпкер, ол адам мен оның міндеттерін саналы түрде қабылдайтын қаһарман сұлбасы.

Шығарма мазмұнына қысқаша тоқталсақ, атақты әрі құдіретті Шын қағаны ұзақ жылдар бойы бір перзентке зар болып, күні-түні Аллаға мінәжат еткеннің арқасында, тілеген дұғалары қабыл болып, Жаратқан оған Фархад есімді ұл сыйлайды. Фархад бала күнінен рухани жағынан өзінің нәзік мейірімділігімен ерекшеленеді. Әкесі оның дұрыс тәрбие мен білім алуын жіті қадағалайды. Фархад білім нәрімен сусындатқан тамаша ұстаздарымен бірге, өзінің туа біткен табиғи қызығушылығының арқасында, Шын ғалымдарының, суретшілерінің, шеберлерінің алдына шығып, барлық жағынан басып озады. Бірақ Фархад күні бұрын белгілі болған аянның негізінде, алдын ала ғашықтық

дертіне ұшырау қаупінің төнетінін біліп, үнемі мұңайып жүреді. Бала күндіз күлкіден, түнде ұйқыдан айырылады. Мән-жайды түсінген әкесі бұл дертке дауа ретінде барлық күш-жігерін жұмсап, төрт бекініс салуды ұйғарады. Фарһад құрылыс барысында тас қашау, сәулетшілік, кескіндеме кәсіптерін меңгеріп алады. Бірақ өкінішке орай алдын ала белгілі болған дертін ұмыту мүмкін болмайды. Баласының бұл күйін көрген әкесі көңілін көтеру мақсатында өзінің мұрагері ретінде Фарһадқа бүкіл байлығын тапсыруды ұйғарады. Көп уақыт келісімін ала алмай жүрген әкесі Фарһадты бұл ұсынысына зорға көндіріп, оған қазынаны табыстауға сапарға шығады. Дәл осы сапарында ол шыны қобдишаға кез болады. Ол оның құпиясын ашу үшін, ең алдымен Грекия еліне бару керек екен. Фарһад бұл ұзақ, әрі қауіпті сапарға аттану үшін әкесінің келісімін ала алмай көп уақыт кідіреді, шарасы таусылған әкесі амалсыз келісімін береді. Бұл сапардың мақсаты шыны қобдишаның құпиясын сақтаушы атақты данагөй Сократтың алдына бару еді. Әрмен қарай, Фарһадтың батырға тән ерлігіне тәнті боламыз, айдаһармен шайқасып, оны қалай жеңгенін, алпауыт Аһриманмен шыққан жекпе-жегінде жеңіске жетіп, Ескендір байлығын қолға түсіргенін көреміз. Одан кейін ол үңгірді тауып, Сократпен сөйлеседі. Фарһад туған жеріне орала салысымен қобдишаны ашып, оның ішінен Ескендірдің сиқырлы тағдыр айнасын көреді, Фарһад ол жерден өзінің дерті- не айналған сүйген ғашығын да көреді. Сол сәттен бастап Фарһад белгісіз перизаттың ауруына шалдығады. Оның айнада көрген бейнесіне ешкім көмектесе алмайды, нәтижесінде туған жерден кетуге мәжбүр болады. Бастан кешкен әртүрлі оқиғалардан кейін Фарһад Шапұрға кез болады, соның болжамы бойынша Ескендір айнасынан ол Армен елін таниды. Фарһад және оның достары Армен еліне аттанады. Онда олар тау ішінен канал салып жатқан қарапайым халықтың үстінен түседі. Әбден тозған халықтың мұншалықты қиын күйге түскенін көрген Фарһад қатты күйзеліп, бейшара жандарға көмектесуге бел байлайды. Тау ішінен өзеннің арнасын бұрып халыққа каналмен су жібереді. Риза болған халық батасын жаудырады.

Фарһадтың адалдығы мен риясыздығы ешбір адамды бейжай қалдырмай, мән-жайды естіп білген Шырын ханшайымның да жүрегінен орын алады. Науаи Шырын образы арқылы мінсіз әйел бейнесін жасайды. Рухани тазалығы, адамгершілігі мен білімі жағынан Шырын мен Фарһад бір-біріне тең. Дастанда Шырын характері Фарһадқа жазған хатында толыққанды ашыла түседі. Фарһад Шырынмен жақын таныса келе оның ақылдылығына, сезімталдылығына, жүрегінің нәзіктігіне тәнті болады. Олар бір-бірі үшін жаралған жандар екені даусыз еді. Кенеттен оқиға желісі шиеленісе түседі, олардың бақытын қаламаған Иран билеушісі Хұсрау Парвиз кедергі болады. Ол да Шырынға сөз салады, бірақ қыз келісімін бермейді, ашуланған Хұсрау Парвиз Армен еліне қарсы соғыс жариялайды. Бірақ Фарһад Армен елін шебер жауынгерлігінің арқасында қорғап қалады. Өкінішке орай Парвиз Армен елінің айбынды қорғаушысы болып жүрген Фарһадты аса зұлымдықпен қолға түсіреді.

Поэмада Фарһад пен Хұсрау кездесуі ең шешуші сәттердің бірі. Зұлымдық пен жауыздықтың орнын ізгілік пен мейірімділік басып, шығарма өз кульминациясына жетеді. Ғашықтарды жақтаушы, гуманист Әлішер Науаи жан-тәнімен деспотизмге (қатал әкімшілікке), зорлық-зомбылыққа, әділетсіздікке қарсы болды. Ол қарсылықты сүйікті қаһарманы Фарһадтың аузына салады, ол

Хұсраудың шексіз рақымсыз патшалығын әшкерелейді. Нәтижесінде Хұсрау жауыздың тіміскі арсыз әрекеттерінің кесірінен Фарһад қаза табады. Шырын ғашығынсыз өмір сүре алмайтынын біліп, ол да өзін құрбан етеді. Екеуінің трагедиялық қазасына күллі халықтың қабырғасы қайысады.

Шығарма соңында Фарһадты іздеп келген сүт ағасы Баһрам Шын әскерлерімен Армен халқын Иранның жәбірлеуінен құтқарады. Қарапайым халық мұраттарына жетеді. Науаи шығармасында Фарһад тағдыры қысқаша осылай сипатталады. Автор келесі «Хамса» бөлімдерінде жеке тұлғаға деген құрметсіздік, түсініспеушілік неге апарып соқтыратынын көрнекі түрде толықтыра түседі.

«Ләйлі мен Мәжнүн»

«Хамсаның» бұл бөлімі де ғашықтық тақырыбына арналған. Автор бұл шығарманы шығыстың әйгілі Ләйлі мен Мәжнүн аңызының негізінде жаза отырып, өз түсінігіндегі «махаббат» ұғымын біршама басқа қырынан аша түскен.

Ол алдыңғы Низами мен Әмір Хұсрауларды қайталаған жоқ, керісінше дәстүрлі мазмұнға жаңа рең (трактовка) бере білді. Жалпы Науаи аталған зор бағалы еңбегіне арқау болған адам өмірінің құндылығы мен адамның бақытқа деген киелі құқығын барынша табиғи түрде байланыстыра білді. Науаи қаламынан туған Шығысқа танымал Ғайс пен Ләйлінің ғашықтық тарихы, ұлы махаббат сезіміне, адамгершілікке, ізгілік пен әділеттілікті ұлықтауға, әйелдің бас бостандығын күйттейтін тақырыптардың әнұранына айналды.

Оқиға мазмұнына көшсек, тайпа басшысының жалғыз Ғайс атты ұлы болады. Әкесі баласының оқып білім алуына барлық жағдайды жасайды. Тағдыр Ғайсқа ақылды әрі данагөй әкені ғана емес, «сөзге тірі рең бере білетін» сирек кездесетін шешендік қабілетті әк сыйлады. Науаи қаһарманы алғашқы өмірлік жолын бастамас бұрын ақын ретінде «сөз патшасының» ауыр жолын бастан кешіреді. Тумысынан табиғи болмысы нәзіктікке, сезімталдыққа жақын болды. Тағдыр оған болашақта «махаббат жұлдызы» болатынын сездіргендей еді. Ғайстың Ләйліні алғаш мектепте көріп, оған ес- түссіз ғашық болуы заңды құбылыс болса да, махаббат алдында оның дәрменсіздігін, әлсіздігін көреміз. Жалғыз сүйеніші табиғи ақындық өнерінің арқасында ол өз-өзін жұбатып, жарасын таңа білді. Ол Ғайс жүрегінің тереңде жатқан сезімін білдіретін, Ләйліні дәріптеуден тұратын, тамаша ғазал өлеңдер еді. Сол күннен бастап оны Мәжнүн деп атап кетеді. Әкесі баласының жарасын жеңілдету мақсатында Ләйліні айттыруға адамдар жібергенімен, қыздың зұлым әкесі келісімін бермей, келгендерді қайтарып жібереді. Себебін «Ғайстың Ләйлі жайында жазған ғазалдары ар-ұятымызға нұқсан болды, өлең қыздың абыройын түсірген» деген өтірік сылтаумен айыптайды. Науаи осы құдаласудан, Ләйлі әкесінің характерін аша түседі, яғни оның ақыл жағынан таяздығын, рухани жағынан терең ойлай алмайтынын, құбылған қулығын оқырманға шебер жеткізеді.

Ғайс өмірден баз кешіп, кең даламен, жабайы аңдармен дос болады. Амалы таусылған әке-шешесі баласын қажылыққа апарады. Ғайс Алла ризашылығы үшін барлығын ұмытқысы келіп қасиетті Қағбада дұға жасап ниеттенсе де, ешбір нәтиже бермейді. Керісінше Ләйліге деген махаббаты күн өткен сайын арта түспесе кемімейді. Ғайс амалсыз махаббатты таңдайды.

Тағдыр Ғайстың жолына поэмадағы жағымды кейіпкерлердің бірі білдей тайпаның ең беделді адамы Нәуфәлді кездестіреді. Нәуфәл Ғайсты жігерлі, қайсарлы, батыл болуға, мойымауға шақырады. Нәуфәл да қызды айттыруға адамдар жібереді, бірақ бұл жолы да әкесі келісімін бермейді. Нәуфәл күшпен алуды ойластырады, бірақ сезіктенген қыздың зұлым әкесі жеңілетінін біліп, Ләйліні өлтірмекші болады. Шарттылықтың әбден құлына айналған әке адами қасиеттерінен айырылады. Ол жалғыз қызы болса да, құрбандыққа шалудан еш қаймықпайды. Бүкіл оқиғаның драматургиялық жағы қатыгез әкенің көргенсіз эгоцентризмдік көзқарасында ол жалғыз емес. Сол кезде тайпаның көпшілігі өз көшбасшысының ойын құптап, оның қатыгездігіне жол бергенін, бірде бір жанның қарсы тұрмай, жүректері тас болып қатып қалған адамдардың бет бейнесін Науаи ерекше басып айтады. Адам өмірін оңай аяқ асты ету мәселесі көтеріледі. Оны сезген Нәуфәл тайпасы қыз тірі тұрғанда кері шегінуді ұйғарады. Шындығында адамгершілік, рухани байлық тұрғысынан алғанда екі тайпа мен оның көшбасшыларының арасындағы айырмашылық жер мен көктей.

Поэма пафосы Ләйлі мен Ғайс образы арқылы толық ашыла түседі. Шынайы сүйгендер әрқашан рухани жағынан биік болатынын, бір-бірін ешқашан қиянатқа қимайтынын, біреуге қастандық жасамайтынын автор басты идея етіп ұстанады. Шығармадағы Ләйлі монологтары: оның Алладан тілеген дұғалары, Ғайсқа жазған хаты, анасына айтқан соңғы сөзі бәрі-бәрі қыздың нәзік әрі сұлу табиғатын аша түседі. Ләйлінің соңғы сөзі, өлімі рухани әлсіздіктің белгісі емес, керісінше адал махаббаттың мәңгі өмір сүретінінің белгісі деп ұққан жөн. Ғайс да ғашығынсыз өмірді елестете алмай, ол да құрдымға кетеді. Соңында Науаи махаббаттың жеңгенін, оның рухани жағынан еш нәрсеге тең келмейтінін көркемдік жағынан ұтымды суреттеп береді.

«Жеті ғарыш әлемі»

«Хамсаның» төртінші бөлімі «Жеті ғарыш әлемі» деп аталады. Поэманың басты кейіпкері Иран билеушісі Баһрам шаһ (Гур лақап есімі). Жан-тәнімен аңшылықты сүйетін және музыканы бағалай білетін Баһрам табиғаты эстет пен эгоист ретінде қарама-қарсы күрделі бейне. Бұл «Хамсасындағы» ең бір реалистік бейнелердің бірі. Оның реализмі басты кейіпкер Баһрам характерінің сан қырлы өзгеруінен байқалады. Алдыңғы екі поэмада жырланғандай мұнда да махаббат тақырыбы қозғалады. Бірақ нақтырақ айтсақ, Фарһад пен Ғайс махаббатты ұлықтап, зұлымдыққа қарсы тұрса, ал мұнда Баһрамның махаббаты тым басқаша сипат алады, бірде айналасындағылардың қайғысына ортақтасса, бірде сүйіктісінің өліміне қайғырады.

Поэма композициялық жағынан әрқилы. Науаи мұнда классикалық шығыс әдебиетінде қолданатын әңгіме шеңберін кеңінен пайдаланады. Баһрам махаббаты шеңберінде жиһанкез кезбелердің Дилараммен айырылысып, қатты қайғы-қасірет шеккендігі жайында айтқан жеті ертегі жазылған. Поэма кіріспеден басталады, дәстүрге сәйкес Науаи ең алдымен сөзін Жаратушыға бағыштап, содан кейін Хорасан билеушісі Сұлтан Үсейінге арнайды. Бұл қатарда поэма жайында Науаи аталған жанрдың негізін салушы ақындарды мадақтай отырып, өзінің осы «Хамса» жанрына өзіндік үлкен еңбекпен келгенін айтады. Сол мақсатқа жету үшін осы шыншыл еңбекті дүниеге әкелу арманына айналғанын ашып айтады.

MUNDARIJA CONTENTS	
Shuhrat SIROJIDDINOV. Turkiy dunyo hamkorligining mustahkam asosi Туркі әлем ынтымақтастығының мықты негізі	7
Қанат БАЙБОЛОВ. Екі халық арасындағы бауырлық пен достық рәмізі Ikki xalq qardoshligi va do'stligi simvoli	11
I SHO'BA. ALISHER NAVOIY ADABIY MEROSINING JAHON TAMADDUNIDA TUTGAN O'RNI SECTION I. THE PLACE OF ALISHER NAVAII'S LITERARY HERITAGE IN WORLD CIVILIZATION	
Boqijon TO'XLIYEV. Nasimiy va Navoiy nazmi – badiiy tafakkurning yangi bazmi	15
Islam JEMENEY. Әлішер Навои	23
Yashar QOSIM. Dohiy Alisher Navoiyning ulug' izdoshi (Muhammad Fuzuliy sheiriyatida poetik in'ikos tarzining o'ziga xosligi)	35
Qodirjon ERGASHEV. Renessans adabiyotida etologik janr taraqqiyoti	42
Əlimuxtar MUXTAROV. Nizami Gencevi ve Alişir Navai'nin tür ruhu eserlerinin ve araştırmacılarının gözü ile	47
Roviyajon ABDULLAYEVA. Alisher Navoiy fenomeni yoxud Navoiy ijodining olamshumul ahamiyati	52
Насриддин НАЗАРОВ. Гуманизм и креативность в творчестве Наваи как фактор обеспечения связей между народами Евразии	60
Burobiya RAJABOVA. O'zbek navoiyshunoslari Jomiy haqida	67
Karomat MULLAXO'JAYEVA. Abdurahmon Jomiy va Alisher Navoiy g'azallarida Yusuf (a. s.) siymosining badiiy talqinlari	77
Tozagul MATYOQUBOVA. Sharq adabiyotining yetuk tadqiqotchisi	82
Nosir JO'RABOYEV. Ikki turkman hukmdori ijodi va Alisher Navoiy	87
Молдасанов Е.М., АБДУВАЛИТОВ Н.Б. Әлем әдебиетінің асқар шыңы (Әлішер Науаидың 584 жылдығына орай)	95
Hulkar HAMROYEVA. Alisher Navoiy ijodida san'at talqini	99
Злиха ЖАНТАСОВА. Шығыс әдебиетінің қазақ фольклорындағы көрінісі	103
Sherxon QORAYEV. Alisher Navoiy Badaxshon shohi va shoir Sulton Muhammad La'liy ijodi tadqiqotchisi (Navoiy va uning zamondoshlari tazkiralari ma'lumotlari asosida)	109
Ahmad AKHLAQUE, Asror Allayarov. Alisher Navoi's creative works: a scientific exploration	115

Fayzulla ISKANDAROV, Dostonjon Tojiev. “Alisher Navoi international award”: establishment and historical significance for the turkic world	118
Diyora ABDUJALILOVA. Alisher Navoiy va Yahyobey Toshlijali dostonlarida shayx va avliyolar timsoli	124
Orifjon OLIMJANOV. Alisher Navoiy va Lorendeli Hamdiy “Layli va Majnun” dostonlari kompozitsiyasiga doir	131
II SHO'BA. NAVOIY NAZMIY, NASRIY VA ILMIY MEROSINI O'RGANISH MASALALARI SECTION II. ISSUES OF STUDYING NAVAIY'S POETRY, PROSE AND SCIENTIFIC HERITAGE	
Nurboy JABBOROV. Alisher Navoiy “Tarixi anbiyo va hukamo” asarining siyarnoma turkumida tutgan o'rni	136
Nusratullo JUMAXO'JA. Navoiyning yigitlik lirikasiga mansub mustazodi	149
Maqsud ASADOV. Alisher Navoiy “Tanbeh”larining g'oyaviy-badiiy xususiyatlari (“Mahbub ul-qulub” asari misolida)	155
Dr. Kemal Yavuz ATAMAN. Ali Şir Nevaî beyitlerinde kulluk şuuru	160
Zuhridin ISOMIDDINOV. Navoiyning “qaychi” g'azali	165
Baxtiyor FAYZULLOYEV. Qo'qon adabiy muhitida Navoiyga izdoshlik	170
Iqboloy ADIZOVA. Adabiy ta'sir va poetik tafakkurning yangilanishi	177
Nafas SHODMONOV, G'iyosiddin SHODMONOV. Olti dostonida Odam Ato timsoli talqini	185
Faridaxon KARIMOVA. Xorazm adabiy muhitida debochanavislik an'analari	193
Islomjon YAQUBOV. O'zaro ta'sir, ijodiy mushtaraklik va o'ziga xoslik	200
Shavkat HAYITOV, Gulshod SHOYIMOVA. Alisher Navoiyning nabotot va hayvonot olamiga munosabati	205
Obidjon KARIMOV. Alisher Navoiy irfoniy olamining yangicha talqini	212
Gulbahor ASHUROVA. O'zbek ayol shoiralari ijodida Alisher Navoiy obrazi tasvirlari	216
Qo'ldosh PARDAYEV. Navoiy g'azallariga Muqimiyning nazira va taxmislari	221
Ilyos ISMOILOV. Abror hayrati	226
Shermuhammad AMONOV, Abdulhaq RAHIMI. Alisher Navoiy mustazodiga bog'langan muxammas haqida	229
Zilola AMONOVA, Shahlola SAFAROVA. “Farhod va Shirin” dostonidagi na't boblarning manbalari va badiiyati	235
Abdulhamid QURBONOV. Badiiy matn va tasviriy vositalar mutanosibligi	242
Muqaddas TOJIBOYEVA. Abdulla Qodiriy romanlarida Alisher Navoiyga izdoshlik masalalari xususida	248
Orzigul HAMROYEVA. Radifning bayt kompozitsiyasidagi o'rni	252

Ma'rifat RAJABOVA. Xalq maydon kulgi san'ati belgilarining Navoiy ijodidagi ko'rinishlari	256
Nodira SOATOVA. "Farhod va Shirin" dostoni – an'ana takomili, taraqqiysi hamda sintezi sifatida	260
Umida RASULOVA. "Alisher Navoiy" romanida obraz poetikasi	266
Marg'uba ABDULLAYEVA. Yetti sayyora: badiiy talqin va ilmiy dunyoqarash	269
Sohiba UMAROVA. Suyuma G'aniyeva – navoiyshunos	273
Zuhra MAMADALIYEVA. Alisher Navoiy "Xamsa"sida mirrix obrazining majoziylik xususiyatlari	277
Aziz RAJABIY. Alisher Navoiy g'azallarining ohang jilolari (Yunus Rajabiy musiqiy merosi misolida)	282
Zarif QUVONOV. "Hayrat ul-abror"ning yangi tadqiqatlari xususida	286
Farruxbek ABDALIYEV, Gulnoza OSMANOVA. "Xamsa"da "kampir" obrazi talqini	290
Nafisa RAXMANOVA. Ramziy-majoziy obrazlar ta'vili haqida mulohazalar	293
Kamola ULUG'MURODOVA. Navoiy nazmida Layli obrazining badiiy talqini	299
Mavluda ORTIQOVA. Alisher Navoiyning "Nasoyim ul-muhabbat" asarida valiylarga xos sifatlar talqini	303
Jamila EISAR. Alisher Navoiyning she'riyatida oyina timsolining talqini ("G'aroyib us-sig'ar misolida")	308
Azizbek TOSHPO'LATOV. Alisher Navoiyga izdoshlik: Ahmad Tabibiy taxmislari	313
Sevara PARMONOVA. Tasavvufiy tazkiralari va Alisher Navoiy asarlarida Ibrohim Adham nomining zikr etilishi	318
III SHO'BA. ALISHER NAVOIY ASARLARINING MANBALARI VA MATNIY TADQIQI SECTION III. SOURCES AND TEXTUAL RESEARCH OF ALISHER NAVAI'S WORKS	
Dilnavoz YUSUPOVA, Umedullo MAHMUDOV. Alisher Navoiyning "Munshaoti Abdulloh Marvorid"dan o'rin olgan forsiy maktublari xususida	323
Manzar ABDULXAYROV. Alisher Navoiyning "Farhod va Shirin" dostoni tabdillari tahlili	330
Dr. Farhad RAHIMI. Senglah Sözlüğünün Feraği Düzeltmeleri ve Feraği'den Yanlış ktarmaları Üzerine	335
Gholamreza RAZMI. Özbekistan'da yayimlanmış iki Hayretü'l-ebrar'in tashih edilmiş metnindeki hataların sebeplerine bir bakış	352
Altay NOORULLAH. Navoiy asarlarida tinish belgilarining yanglish ishlatilishi	365

Sevda BEHESHTI. Navai's Poetry as Reflected in Miniature Paintings (A study of Illustrated manuscripts preserved in Iranian collections)	376
Oysara MADALIYEVA. Alisher Navoiyning dastlabki ikki devoni Hamid Sulaymon nigohida	384
Dr. Siyamek HÜSSEYINALIZADE (Ergin Avşar). Amîr Alî Şîr Nevaî'nin şiirlerinde Şamanlığa aid Terimler ve ritüeller	395
Ozoda TOJIBOYEVA. Parij kulliyotidagi "Favoyid ul-kibar"ning matniy xususiyatlari	407
Husnigul JO'RAYEVA. Husayn Boyqaro – Husayniy adabiy merosining O'zbekistonda o'rganilishi	412
Dilnoza RUSTAMOVA. Alisher Navoiy toshbosma devonlaridagi ayrim g'azallar matnining qo'lyozma nusxalar bilan qiyosi	417
Erfan ESHGHÎNOUR. Fâni Divanındaki Avnî Divanından Tercüme Olmuş Şiirler Üzerine	423
Lochinbek AHMADALIYEV. Po'latjon Qayyumiy tazkiralarda Alisher Navoiy faoliyatining yoritilishi	433
Dilnavoz SATTOROVA. Navoiy g'azallariga Sa'diy taxmislari	438
IV SHO'BA. ALISHER NAVOIY ASARLARINING XORIJIY TILLARGA TARJIMASI VA CHET ELLARDA O'RGANILISHI SECTION IV. TRANSLATION OF ALISHER NAVAII'S WORKS INTO FOREIGN LANGUAGES AND STUDY ABROAD	
Hulkar HAMROYEVA, Shahlo NARALIYEVA, Ozodaxon MUSAYEVA. Qozog'istonda Mir Alisher Navoiy ijodining o'rganilishi	444
Abdulhay SOBIROV, Zamira DJURABAYEVA. "Muhokamat ul- lug'atayn" – turkiy xalqlar leksikasining so'nmas bulog'i	451
Münevvir TEKCAN, Serpil Yazıcı ŞAHİN. Muhakamat al-lughatayn's literary and academic aspects.	455
Бермет ЗАКИРОВА, Дамилова НУРИЙЛА. Алишер Навоинин чыгармаларындагы тилдик каражаттар аркылуу студенттин кеп маданиятын өстүрүү	462
Nishonboy XUSANOV. "Hayrat ul-abror"dagi teonimlarning semantik va badiiy xususiyatlari	468
Mardon RAHMATOV. Qo'shma fe'l komponentlari inversiyasi	472
Rashid ZOHID. Hayot – firoq manzili	478
Shahlo HOJIYEVA. Alisher Navoiy badiiy kashfiyotlari – Cho'lpon estetik tafakkuri yangilanishi omili	482
Mo'minjon SULAYMONOV. Alisher Navoiy davrida isiriq solinganmi?	488
Abdumurod TILAVOV. Alisher Navoiy ma'naviy merosi va zamonaviy ta'lim	492
Nilufar RASULOVA. Alisher Navoiyning boqiy merosi jahon tillarida	497
Ozodaxon MUSAYEVA, Gulchehra SULTONOVA. "Muhokamat ul- lug'atayn" asaridagi turkiy fe'llar va omonim so'zlar tahlili	502

Iroda ISHONXANOVA. Alisher Navoiy hayoti va ijodining “Литература” darsliklarida aks etishi	505
Shahlo NARALIYEVA, Farrux ABDALIYEV. Hazrat Navoiy ijodida nutq madaniyati	514
АШИРОВА Т.К., КАРАЕВА Н.О., ЗАКИРОВА Б.А. Алишер Навоинин чыгармаларын санарип платформалар аркылуу жайылтуу	518
Dilorom YULDASHEVA, Shahlo NARALIYEVA. Alisher Navoiyning didaktik qarashlari	523
Komiljon ABDULLAYEV. Ta’lim tizimi bosqichlarida Alisher Navoiy hayoti va ijodini o’rgatishda fanlararo integratsiyadan foydalanish	527
Gulnoza YULDASHEVA, Sevinch UBAYDULLAYEVA. “Lison ut-tayr” dostonining ayrim morfemik xususiyatlari tahlili	531
Feruza DJUMANIYAZOVA. Alisher Navoiy ijodida milliy etnosport o’yinlari	534
Hamida JURAQOBILOVA. O’zbek she’riy matnlaridagi kognitiv metaforalarning fransuz tilida ifodalanishi	539
Abdug’ani NASRIDDINOV. Navoiyshunoslikda yangicha yondashuv	544
TEZISLAR ADABIYOTSHUNOSLIK	
AHMADOVA Shohsanam. Hofiz Xorazmiy va Alisher Navoiy ijodida zohid obrazi tasviri	550
ABDURAIMOVA Xafiza. Alisher Navoiy g’azaliyotida Doro obrazi talqinlari	553
ALIYEVA Sevinch. Anbiyolar haqidagi manbalarda Iso payg’ambar obrazi tasviri	556
ALMARDONOVA Aziza. Alisher Navoiy tarji’bandlarida dunyo ramzi	561
DEHQONOV Akramjon. Bir g’azal sharhi	564
DOLIMOV Shokir. «Hayrat ul-abror» dostoni sharhining rus tiliga tarjimasi xususida	567
GAFUROVA Shaxnoza. Navoiy me’rojnoma baytlarida qo’llangan badiiy san’atlar	569
IBOTOVA Madina. Alisher Navoiy g’azallarida jon va ishq munosabatining badiiy ifodasi	572
MEYLIYEV Xudoyberdi. Navoiy va zamondoshlari asarlarida Mirzo Mironshoh saroyi adabiy muhiti va shoir Lutfulloh Nishopuriy ijodiy faoliyatining yoritilishi	576
MUQUMOVA Surayyo. “Nasoyim ul-muhabbat”: ism, xosiyat va xususiyat	579
NASRULLAYEV Elmurod, SIROJIDDINOVA Sevinch. Xalq og’zaki ijodida Navoiy timsoli talqini	581

NURULLAYEVA Hulkaroy, MAMADALIYEVA Madina. Alisher Navoiyning “Mahbub ul-qulub” asarini o’qitish bo’yicha ayrim mulohazalar	584
OLIMJONOV Davronbek. “Boburnoma” asarida tarixiy shaxslar tavsifi (Alisher Navoiy shaxsi misolida)	587
PARDAYEVA Nigora, PIRNAZAROVA Barno. Navoiy lirikasida kichik lirik janrlar	589
SHOMURODOV San’at. Alisher Navoiy va Husayn Boyqaro munosabatlari isajon sulton talqinida	593
TO’XTAMURATOV Furqat. Alisher Navoiy g’azaliga Muhsiniy tatabbu’si	596
TURDIYEVA Maftuna. “Layli va Majnun” dostonlari kompozitsiyasidagi ba’zi farqli jihatlar	599
UMAROVA Dildor. Alisher Navoiy asarlarida sukut go’zalligi ifodasi	602
UMAROV Sardorbek. Ma’rifatning haqiqati – hayratdir	604
YANGIBOYEV Shavkat. Ito haqida	607
TILSHUNOSLIK	
YULDASHEVA Dilorom. Alisher Navoiy asarlarida rang-tus ifodalovchi birliklar	611
AXMADJANOVA Malika. Alisher Navoiy va o’zbek tilining boyitilishi: ilmiy metodlar va uslublar	613
AKBAROVA Zulfizargul. Alisher Navoiy asarlarida qo’llanilgan antonimlik hosil qiluvchi “Ahl” komponentli lug’aviy birliklar tahlili	617
YUSUPOVA Dildora. Alisher Navoiy asarlarida qimmatbaho tosh nomlari	619
MUNDARIJA	622